

ПСИХОТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкриваються концептуальні та методичні аспекти використання психотренінгів у професійній підготовці фахівців екстремальних видів діяльності. Психотренінгові методи у системі професійної підготовки є сполучною ланкою між теорією і практикою психологічного забезпечення діяльності силових структур. Завдяки феноменам тренінгу можливо значно поліпшити якість професійної підготовки персоналу, продовжити його професійне довголіття.

Ключові слова: фахівці екстремальних видів діяльності, професійна підготовка, психологічний тренінг, впровадження психотренінгових технологій.

In the article the conceptual and methodical aspects of use of psychological trainings in vocational training workers of extreme trades reveal. Psihotreningoveye methods in vocational training system are a connecting link between the theory and practice of psychological maintenance of activity of power structures. Thanks to training phenomena probably considerably to improve quality of vocational training of the personnel, to continue its professional longevity.

Keywords: specialists of extreme kinds of activity, vocational training, psychological training, introduction of technologies of psychological trainings.

Постановка проблеми. Сьогодні актуалізуються дослідження та розробка психологічних проблем підвищення ефективності діяльності представників ризиконебезпечних, екстремальних професій. В умовах зростання професійних вимог до особового складу силових міністерств і відомств України, особливого значення набуває впровадження інноваційних технологій у систему професійної підготовки персоналу.

Однією з найбільш ефективних і перспективних технологій особистісного і професійного розвитку людини є психологічні тренінги, які, з огляду на методичну універсальність, практичну спрямованість і доступність, стають складовою особистісного і професійного удосконалення людини. На сьогодні тренінгові технології є дієвим, визнаним у світі засобом підготовки персоналу в різних галузях професійної діяльності, інтенсифікації самої діяльності і розвитку організації в цілому. Інтенсивне інтерактивне навчання під час тренінгу дозволяє за короткий термін опанувати великий обсяг інформації та закріпити отримані знання й уміння на практиці.

Психологічні тренінгові технології ми розуміємо як науково обґрунтовану і практично доцільну сукупність знань і засобів проведення психологічних тренінгів із персоналом різних організацій, яка сприяє високопродуктивному виконанню організаційних цілей і завдань. Це – унікальна соціально-психологічна реальність, що забезпечує соціальний прогрес у постіндустріальному суспільстві.

Разом з тим, слід зазначити, що на сьогодні у науці та практиці ще не достатньо розроблені концептуальні положення та методичні засади застосування інтерактивних форм і методів професійного навчання та розвитку працівників ризиконебезпечних професій.

Аналіз останніх досліджень. В системі професійної підготовки працівників екстремального профілю діяльності багатьох зарубіжних країн вже більше 15 років активно застосовуються психотренінги. Так, у США були впроваджені інновації у підготовці поліцейських, зокрема, застосування тренінгів, у тому числі тренінгу вербальних і невербальних форм комунікацій, основу якого складає отримання поліцейськими вербальних і невербальних навичок спілкування, за допомогою яких можна запобігти силовим діям під час вирішення конфліктів [1].

У Німеччині, ще у середині 90-х років ХХ сторіччя організована ціла система проведення антистресових комунікаційних тренінгів для поліцейських. Такі тренінги сприяють утвердженню принципів гуманності, демократизму, паритетності, кооперації, відкритості, толерантності, орієнтації на особистість, як у безпосередній роботі поліції, так і у відносинах власне у колективах поліцейських підрозділів [2].

В Україні останнім часом активізовані дослідження різноманітних психологічних факторів і феноменів професійної діяльності працівників ризиконебезпечних професій. Зокрема, дослідження щодо професійного стресу працівників органів внутрішніх справ, здійснене О.В. Тімченком, психологічних засад управління персоналом ОВС, здійснене В.І. Барком, соціально-психологічних основ збереження психічного здоров'я військовослужбовців, здійснене Є.М. Потапчуком та інші [3; 4; 5].

Зазначимо, що у багатьох наукових психологічних дослідженнях, поряд з іншими психологічними методами і заходами удосконалення професійної діяльності та підвищення психологічної надійності персоналу пропонується застосування психологічних тренінгів.

Метою статті є теоретичний аналіз та розробка психологічних засад підвищення ефективності професійної підготовки працівників ризиконебезпечних професій за допомогою психологічних тренінгових технологій.

Виклад основного матеріалу. Працівники ОВС, МЧС, Збройних Сил та інших міністерств та відомств, діяльність яких характеризується високим рівнем екстремальності та підвищеним ризиком для життя і здоров'я, впродовж усієї служби удосконалюють свою професійну майстерність у системі безперервної професійної підготовки, в тому числі перепідготовки і підвищення кваліфікації. Професійна підготовка розуміється як організований систематичний процес з оволодіння знаннями, спеціальними уміннями і навичками, необхідними для успішного виконання професійних завдань.

Порядок організації і проведення професійної підготовки особового складу в силових відомствах України регламентований нормативно. Так, зокрема, в органах внутрішніх справ відповідно до наказу щодо організації системи професійної підготовки вона містить такі основні організаційні види навчання: первинна підготовка;

підвищення кваліфікації; перепідготовка; стажування; службова підготовка; навчання в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі; самостійна підготовка [6].

У результаті систематичної професійної підготовки працівники, які задіяні в екстремальних видах діяльності крім комплексу професійних і спеціальних знань, навичок і вмінь, також повинні: мати навички професійного спілкування з колегами, різними категоріями громадян; вміти в складних умовах, екстремальних ситуаціях, пов'язаних з виконанням обов'язків, приймати правильні управлінські рішення; вміти для виконання службових завдань у разі необхідності застосовувати силові заходи (фізичну силу, спеціальні засоби, вогнепальну зброю тощо).

Традиційними формами занять з професійної підготовки є: семінари, практичні заняття, оперативні тренування, командно-штабні і тактико-спеціальні учення з управління силами і засобами в умовах ускладнення оперативної обстановки. Сьогодні також активно впроваджуються відеотелевізійні засоби навчання і можливості ЕОМ. Проте ще недостатньо використовуються у професійній підготовці психотренінгові методи, які, крім формування професійних і особистісних якостей і навичок працівників, можуть забезпечувати адаптацію персоналу до службово-бойової діяльності, відомчої культури, формування команд та оперативних і робочих груп, вирішення психогігієнічних, психопрофілактичних і багатьох інших завдань.

Перевагою тренінгових технологій у професійній підготовці різних категорій працівників ризиконебезпечних професій є можливість розвитку мотивації. На відміну від традиційних форм професійної підготовки, тренінги спрямовані на рефлексію отриманих знань, сприйняття їх крізь власний досвід, емоційні переживання суб'єкта діяльності, адекватний зворотний зв'язок, який дає можливість виявити брак умінь і навичок, прогалини наявних установок і стереотипів, що є додатковим мотивуючим фактором розвитку особистості працівника.

Оскільки тренінг є груповим видом навчальних занять, він дає можливість працівникові навчитися бачити себе так, як це сприймається іншими членами колективу, та спонукає до фіксації, інтерпретації й оцінки дій і поведінки співробітників та самого себе, спонтанного виявлення почуттів і розвитку самовпевненості, а також формування навичок ефективної взаємодії, уміння запобігати та розв'язувати конфлікти.

Застосування психотренінгових методів під час професійної підготовки персоналу ризиконебезпечних професій сприятиме:

- розумінню працівниками того, чим обумовлена їх поведінка стосовно інших людей, чому люди поведуться саме так, а не інакше;
- навчання працівників дійсно чути те, що говорять інші люди, не концентруючись на підготовці відповіді;
- створенню можливості для розуміння того, як діє група і які види групових процесів виникають за певних умов;
- зростанню толерантності до поведінки інших людей;
- створенню умов, у яких працівник може апробувати нові шляхи взаємодії з іншими і отримати зворотний зв'язок про те, наскільки вони ефективні.

У системі професійної підготовки з фахівцями екстремальних видів діяльності доцільним є застосування тренінгових технологій шляхом включення тренінгових процедур у заняття з фізичної, вогневої, тактико-спеціальної, функціональної та іншої підготовки. Крім цього доцільне проведення психологічних професійно та особистісно-орієнтованих тренінгів, наприклад, комунікативних, інтелектуальних, креативних, антистресових тощо.

Незалежно від форми використання тренінгових методів у системі професійної підготовки персоналу їх першорядними завданнями, на наш погляд, повинні бути:

- формування у працівників професійно-психологічної готовності до виконання оперативно-службових і бойових завдань;
- розвиток професійних значущих пізнавальних якостей і психологічної орієнтованості в різних аспектах професійної діяльності;
- вдосконалення комунікативних навичок і вмінь для встановлення психологічного контакту з різними категоріями громадян, попередження і вирішення конфліктів;
- формування навичок рольової поведінки в різних ситуаціях оперативно-службової діяльності;
- формування психологічної стійкості у складних і екстремальних ситуаціях, навчання працівників прийомом саморегуляції;
- навчання працівників тактики, методам і прийомам забезпечення особистої безпеки в специфічних умовах професійної діяльності і в повсякденному житті;
- попередження і профілактика плинності кадрів, порушень дисципліни і законності, інших негативних проявів професійно-психологічної деформації;
- збереження психічного і фізичного здоров'я працівників, максимальне продовження їх професійного довголіття.

Тренінги у системі професійної підготовки персоналу ризиконебезпечних професій повинні бути безпосередньо пов'язані з професійною реальністю. Тому для того, щоб результати тренінгів, які використовуються у професійній підготовці, з високою вірогідністю могли бути перенесені у практику і застосовані у ній, такі тренінги мають відповідати наступним вимогам з організації, засобів і змісту:

- створення мінімальної різниці між професійною і тренінговою ситуацією за допомогою втілення всього наявного досвіду оперативно-службової діяльності у тренінговий процес;
- широка ілюстрація прикладами з практики різних тем, що розглядаються, вправ для відпрацювання навичок, групових дискусій та інших тренінгових процедур;
- навички, які тренуються, та ідеї, що передаються, не повинні входити у принципові суперечності з існуючими вимогами, що пред'являються до професійної діяльності;
- інформація, яка пропонується працівникам під час тренінгів, повинна формулюватися так, щоб вони бачили і розуміли її реальне застосування;
- досягнення розуміння працівниками принципів положень тренінгу;
- сформовані під час тренінгу установки і відношення повинні відповідати професійно важливим умінням і навичкам;
- тренінгові програми повинні реалізовуватися для всіх структурних підрозділів і служб, що забезпечує цілісний характер змін, інтеграцію цілей різних підрозділів;
- наявність багатоваріантних індивідуальних і групових уявлень про способи і форми використання ефектів тренінгу в майбутньому;
- наявність як чіткої тематики тренінгів, так і розгляду тем і ситуацій, що пропонуються працівниками, що дозволяє опрацьовувати найбільш значущі з погляду професіоналів проблеми;
- проведення досліджень ефекту використання тренінгу в системі професійної підготовки працівників (самозвіти учасників тренінгів, експертні оцінки організації їх професійної діяльності, психодіагностичні пока-

зники, аналіз результатів оперативно-службової діяльності тощо).

Окремим напрямом застосування психотренінгів у професійній підготовці працівників ризиконебезпечних професій є проведення психодіагностичних тренінгів. Необхідно відзначити, що психодіагностичні можливості тренінгу дозволяють реалізовувати ряд завдань психологічного забезпечення професійної діяльності: відбір, підбір і розвиток персоналу; проведення атестацій; планування професійних кар'єр; визначення індивідуальних програм професійної підготовки; визначення оптимальної спеціалізації персоналу щодо завдань, які вирішуються; діагностика дезадаптаційних проявів і негативних емоційних станів у працівників.

Основою використання тренінгу або його елементів під час відбору і оцінки професійних і психологічних якостей кандидатів на заміщення певних посад є засоби моделювання специфічного для даної групи фахівців середовища і нормативні уявлення відносно особливостей, які властиві успішному фахівцеві, а також процедури фіксації результатів діяльності претендентів у різних ситуаціях, що відображають специфіку діяльності.

Спеціалізація персоналу за завданнями, які планується вирішувати, формування команд, оперативних і робочих груп можливе в межах тренінгу формування команди. При цьому створюються умови, у яких можливі виразні прояви наявних у групі синергетичних явищ, спеціалізацій і обмежень.

За результатами нашого дослідження, проведеного серед працівників ОВС та МНС України встановлено, що у фахівців, які в межах професійної підготовки проходили тренінги "Комунікація-Стрес-Безпека" та "Психологія ефективного керівника" [8; 9], фіксуються позитивні соціально-комунікативні зрушення, що виразилися у достовірному поліпшенні багатьох комунікативних якостей особистості й оптимізації стилів міжособистісного спілкування. Після участі у тренінгу в них розвивається прагнення співробітництва і кооперації, більша гнучкість у вирішенні проблем і конфліктних ситуацій, знижується рівень критичності й упередженості у ставленні до інших людей, зростає довіра, теплота і дружельюбність у стосунках з оточуючими. Позитивні зміни також відбуваються в емоційній сфері учасників тренінгу: вони стали більш активними й емоційно залученими до діяльності; у них знижується рівень таких негативних емоційних станів, як тривожність і фрустрація. Крім цього, участь у тренінгу запускає механізми ціннісно-смыслових і мотиваційних змін досліджуваних, які починають більш осмислено, критично і конструктивно оцінювати себе, своє минуле, теперішнє і майбутнє життя. Вони проявляють прагнення управляти своєю особистістю і процесами, що відбуваються, а також більшу активність у формулюванні життєвих цілей та їх виконанні.

В структурі особистості та поведінці керівників органів і підрозділів внутрішніх справ, які брали участь у тренінгах спостерігається зниження рівня властивих їм "прямолинійно-агресивного" і "недовірко-скептичного" стилів міжособистісного спілкування. Одним із визначальних стилів управлінської взаємодії у керівників ОВС після тренінгу стає "співпрацюючий – конвенціональний", що характеризується груповою орієнтацією і більшим прагненням кооперації. Тренінг також сприяє розвитку

якостей емоційної саморегуляції та нейтралізації агресивних проявів, формуванню толерантності до оточуючих, зниженню ризику дезадаптації у стресі, підвищенню нервово-психічної стійкості й контролю свідомості над поведінкою. Участь у тренінгу в загалом сприяє формуванню у працівників ОВС та МНС підґрунтя для поліпшення соціально-комунікативної адаптованості, розвитку навичок самоуправління і творчого мислення.

Висновки. Таким чином, світовий і вітчизняний досвід свідчить, що заходи психологічного забезпечення дозволяють цілеспрямовано розкрити і розвинути здібності працівників, підвищити їх професіоналізм, працездатність, зберегти здоров'я і життя під час виконання ними різноманітних службово-професійних завдань. Тренінг, як один з найбільш ефективних сучасних методів повинен бути гармонійно включений до програм професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців екстремальних видів діяльності. Психотренінгові методи у системі професійної підготовки є сполучною ланкою між теорією і практикою психологічного забезпечення діяльності силових структур. Завдяки феноменам тренінгу можливо значно поліпшити якість професійної підготовки персоналу, продовжити його професійне довголіття. Помітний результат від тренінгових технологій, на наш погляд, можливий лише за умови їх системного впровадження у діяльність. Це, звичайно, потребує створення декількох потужних тренінгових центрів у регіонах, відповідного матеріально-технічного забезпечення, внесення змін до низки нормативних документів, які регламентують проходження служби та підвищення кваліфікації працівників ризиконебезпечних професій.

1. Некоторые рекомендации полицейским по поддержанию зрительного контакта в конфликтных ситуациях // Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати): Ежемесячный информационный бюллетень. – М., 1999. – № 8. – С. 21–23. 2. Muff, Albin. Erfahrungslernen unter freiem Himmel. Erlebnispädagogik und Outdoor Training als konstruktive Lernprojekte // Blickpunkt. – Magazin der Bayerischen Bereitschaftspolizei. – 2001. – № 1. – С. 10–12. 3. Тімченко, О.В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція) / О.В.Тімченко : Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.06. – Х.: НУВС, 2003. – 35 с. 4. Теоретико-психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ / В.І. Барко: Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.06 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 32 с. 5. Поталчук, Є.М. Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців / Є.М. Поталчук: Автореф. дис... докт. психол. наук: 19.00.09 / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2004. – 32 с. 6. Наказ МВС України від 25.11.2003 № 1444 "Про організацію професійної підготовки з рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ". 7. Макшанов, С.І. Психологія тренінга: Теорія. Методологія. Практика / С.І.Макшанов: Монографія. – СПб.: Образование, 1997. – 238 с. 8. Лефтеров, В.А. Типовая программа тренинга "Коммуникация – Стресс – Безопасность" (методико-технологический алгоритм) / В.А. Лефтеров – Донецк: ДЮИ МВД Украины, 2004. – 48 с. 9. Бесчастный, В.Н. Психология эффективного руководителя ОВД: Научно-практическое пособие / В.Н. Бесчастный, В.А. Лефтеров, Г.А. Литвинова – Донецк: ДЮИ МВД при ДонНУ, 2005. – 206 с.

Надійшла до редколегії 14.09.11